

Sociological Understanding of the Traces of Social Oxidation in Simin Behbahani's Poem

Mohammad Abbaszadeh¹, Hadi Semsarieh², Saeed Mobayyen Shahir³

Abstract

The concept of "social oxidation" as the main category of this research represents the erosion of social capital and structural crises of Iranian society during the life of Simin Behbahani - a famous contemporary Iranian poet. The aim of the research is to analyze the manifestations of social oxidation in the poetry of Simin Behbahani, focusing on the sonnet "Cheshm-e Lali Rang-e Khargushan". The research with a hermeneutic approach, after reviewing fifty social sonnets of Behbahani's works, has chosen this poem as a study sample and examined its conceptual relationships based on the theories of Durkheim (anomy), Marx (alienation), Fukuyama and Putnam (social capital), Giddens, Seeman, Larsen and Goffman and relying on author-centered theory. The validity of the findings was also assessed by the validity of existing interpretations and the compatibility of paradigmatic assumptions. The results indicate that concepts such as erosion of social capital, social mirage, decline of social sunshine, feeling of powerlessness, and the tragedy of social spectacle are manifested in Behbahani's poetry using literary devices, and by marginalizing social development, it is closely related to the social crises of the 1940s-1960s, such as the occupation of Iran by the Allies, the 1953 coup, the political isolation of intellectuals, etc. The sociological analysis of this poem expresses the poet's spirit of social and political activism and concern, and his warning about the decline of social capital, the decline of civic participation, and the need to create social awakening at the societal level.

Keywords: Social Oxidation, Structural hypertrophy, soft protest actions, Simin Behbahani, hermeneutics.

1. Professor, Department of Social Science, Faculty of Law and Social Sciences, Tabriz University, Iran (corresponding author) e-mail: m-abbaszadeh@tabrizu.ac.ir
2. PhD. Student of Economic Sociology and Development, Department of Social Science, Faculty of Law and Social Sciences, Tabriz University, Iran e-mail: hadisemsariye@gmail.com
3. PhD. Student of Economic Sociology and Development, Department of Social Science, Faculty of Law and Social Sciences, Tabriz University, Iran e-mail: saeedmobayyen@gmail.com

How to cite this article:

Abbaszadeh, M., Semsarieh, H., & Mobin Shahir, S. (2026). Sociological Understanding of the Traces of Social Oxidation in Simin Behbahani's Poem. *New Literary Studies*, 58(4), 95-122. <https://doi.org/10.22067/jls.2026.95920.1763>

Extended Abstract

Introduction

This study develops and applies the concept of “social oxidation” as an interpretive category for reading the social dimensions and structural ailments reflected in the poetry of Simin Behbahani, with a focused case study on the ghazal “Cheshm-e Lali Rang-e Khargushan” (selected poem). “Social oxidation” is proposed here as a synthetic term denoting the progressive erosion of social capital and the diffusion of structural crises in mid-twentieth-century Iran, a period contemporaneous with Behbahani’s life and poetic activity.

The paper seeks to identify sociological manifestations of social oxidation in Behbahani’s verse and to relate those manifestations to established sociological constructs such as anomie, alienation, declining social capital, and dramaturgical social performance.

The introduction situates the present inquiry within the field of literary sociology, arguing that interdisciplinary concepts drawn from social theory can reveal latent social layers within modern Persian poetry. Given a perceived gap in scholarship intersecting social theory with contemporary Persian verse, the study adopts “social oxidation” as a central analytical frame.

The paper positions Behbahani as both a literary figure and a social actor: her poetic sensitivity, familial upbringing, and public presence are read as conditions that made her particularly responsive to social ruptures—including the loss of public trust, widening cultural strains, and declining civic engagement—that characterized Iran’s sociohistorical transition during the 1320s–1340s SH.

The ghazal under study is read as a concentrated poetic testimony to those historical pressures, simultaneously lamenting political oppression and critiquing low levels of collective social agency among ordinary people.

Methodology

Methodologically, the research follows a qualitative hermeneutic design. After a preliminary review of approximately fifty socially themed ghazals from Behbahani’s collected poems, “Cheshm-e Lali Rang-e Khargushan” was selected as a paradigmatic text for close reading.

The hermeneutic stance adopted is author-centered: interpretive judgments incorporate the poet’s historical milieu and biographical horizon while privileging textual evidence (motifs, imagery, rhetorical negation, and lexical recurrence). The

paper defends this hermeneutic choice by referring to disciplinary reflections on hermeneutics and the interpretive turn in humanistic inquiry.

To strengthen credibility, the study employs interpretive triangulation: comparisons are made between the present reading, prior literary criticism of Behbahani (notably analyses emphasizing social motifs), and broader sociological interpretations of the historical period.

Results

Findings are reported under analytically distinct but interrelated themes that together instantiate “social oxidation” in the poem.

First, the study documents the erosion of social capital as an overarching motif.

Drawing on theoretical discussions of social capital and its civic functions, the paper demonstrates how Behbahani’s images of thirst, mirage, and arrested light function poetically to represent a society whose networks of trust and reciprocity have been weakened. The poem’s recurring refrains—for example, images translated here from Persian lines about thirst and mirage—are read as metaphors for a social life diverted toward sterility and despair.

Second, the analysis highlights symbolic registers of social despair that the paper terms “social mirage” and “the eclipse of civic light.” These motifs, identified in key couplets of the ghazal, indicate a durable and pervasive pessimism among social actors and a sense that collective agency has been eclipsed. The paper connects these poetic registers with accounts of historical trauma and political rupture (occupation, coup, suppression of dissent) that, in the poet’s representation, have deepened public demoralization.

Third, the study identifies a theme of structural hypertrophy (rendered in Persian as *farbehī-e sākhṭār*), where dense and overbearing structures dampen individual and collective agency. Close reading of the poem’s meteorological imagery—repeated references to dark clouds, relentless hail, and extinguished lamps—is interpreted as a poetic representation of dominant structures that neutralize resistance and curtail civic initiative. The argument remains descriptive: the poem depicts constraint and withering agency rather than offering a programmatic political solution.

Fourth, the analysis identifies a strand designated as “soft protest” or nonviolent moral agency. The poem’s rhetorical stance is read not as mere resignation but as a form of restrained ethical protest: symbolic awakenings, calls to moral sensibility, and evocations of reformist figures function as a noncoercive mode of social action. This interpretive claim aligns with sociological concepts of expressive, nonviolent collective action.

Fifth, the poem is shown to represent feelings of powerlessness—an affective correlate of alienation. Drawing on scholarship theorizing expectations of control and the subjective experience of powerlessness, the study reads certain couplets as articulations of diminished efficacy and frustrated agency, which collectively contribute to the corrosion of social participation.

Finally, the paper emphasizes the poem's dramaturgical language: mask, face, and stage metaphors reveal a social performance in which public smiles conceal private grief. This reading adopts a dramaturgical lens to show how Behbahani uses theatrical tropes to expose the gap between public appearance and private sorrow—a gap that amplifies social fragmentation.

Discussion and Conclusion

The concluding section synthesizes these findings and restates the primary claim: Behbahani's ghazal stages a multifaceted portrait of social oxidation—a slow social corrosion marked by decaying trust, structural suffocation, moral alarm, and a performative public sphere.

The paper argues that the poet's verse not only documents social decline but also performs an act of ethical witnessing that insists on awareness and civic sensitivity.

The conclusion further reflects on methodological limitations—namely, the interpretive contingency of hermeneutic readings and the narrowed scope resulting from focusing on a single poem—and underscores the value of interdisciplinary conceptual tools for revealing the social content of poetic language.

DOI: <https://doi.org/10.22067/jls.2026.95920.1763>

شاپای چاپی: ۸۱۷۱-۳۰۶۰ | شاپای الکترونیکی: ۲۷۸۳-۲۵۲۸

فهم جامعه‌شناختی ردپای اکسیداسیون اجتماعی در شعر سیمین بهبهانی

محمد عباس‌زاده^۱، هادی سمساریه^۲، سعید مبین شهیر^۳

چکیده

مفهوم «اکسیداسیون اجتماعی» به‌عنوان مقوله اصلی این پژوهش، نمایانگر فرسایش سرمایه اجتماعی و بحران‌های ساختاری جامعه ایران در دوران زیست سیمین بهبهانی است. هدف پژوهش، تحلیل نمودهای اکسیداسیون اجتماعی در شعر سیمین بهبهانی با تمرکز بر غزل «چشم لعلی رنگ خرگوشان» است. پژوهش با رویکرد هرمنوتیکی، پس از مرور پنجاه غزل اجتماعی از آثار بهبهانی، این شعر را به‌عنوان نمونه مطالعاتی برگزیده و روابط مفهومی آن را بر پایه نظریات دورکیم (آنومی)، مارکس (بیگانگی)، فوکویاما و پاتنام (سرمایه اجتماعی)، گیدنز، سیمن، لارسن و گافمن و با اتکا به نظریه مولف‌محوری بررسی نموده است. برای سنجش اعتبار یافته‌ها نیز از اعتبار تفاسیر موجود و تطابق مفروضات پارادایمی بهره گرفته شده است. نتایج حاکی از آن است که مفاهیمی چون فرسایش سرمایه اجتماعی، سراب اجتماعی، افول آفتاب اجتماعی، احساس بی‌قدرتی و غمناکه نمایش اجتماعی، با استفاده از آرایه‌های ادبی در شعر بهبهانی تجلی یافته و با به حاشیه راندن توسعه اجتماعی، قربت نزدیکی با بحران‌های اجتماعی دهه‌های ۱۳۲۰-۱۳۴۰، همچون اشغال ایران توسط متفقین، کودتای ۲۸ مرداد، انزوای سیاسی روشنفکران و ... دارد. تحلیل جامعه‌شناختی شعر چشم لعلی رنگ خرگوشان، بیانگر روح کنشگری سیاسی اجتماعی و دغدغه‌مندی شاعر و هشدار او نسبت به افول سرمایه اجتماعی، کاهش مشارکت مدنی و لزوم ایجاد بیداری اجتماعی در سطح جامعه است.

کلیدواژه‌ها: اکسیداسیون اجتماعی، فربهی ساختار، کنش نرم اعتراضی، سیمین بهبهانی، هرمنوتیک.

۱. استاد و عضو گروه پژوهشی جامعه‌شناسی شهر و روستا، موسسه تحقیقات اجتماعی، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران. (نویسنده مسئول)
e-mail: mn-abbaszadeh@tabrizu.ac.ir
۲. دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه، تبریز- بلوار ۲۹ بهمن- دانشگاه تبریز- دانشکده حقوق و علوم اجتماعی- گروه علوم اجتماعی، دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه
e-mail: hadisemsariye@gmail.com
۳. دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه، تبریز- بلوار ۲۹ بهمن- دانشگاه تبریز- دانشکده حقوق و علوم اجتماعی- گروه علوم اجتماعی، دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه
e-mail: saeedmobayyen@gmail.com

ارجاع به این مقاله:

عباس‌زاده، م، سمساریه، ه، و مبین شهیر، س. (۱۴۰۴). فهم جامعه‌شناختی ردپای اکسیداسیون اجتماعی در شعر سیمین بهبهانی. جستارهای نوین ادبی، ۵۸(۴)، ۹۵-۱۲۲.

<https://doi.org/10.22067/jls.2026.95920.1763>

مقدمه و بیان مسأله

در پژوهش‌های معاصر جامعه‌شناسی ادبیات، پرداختن به مفاهیم میان‌رشته‌ای اهمیت ویژه‌ای دارد؛ چراکه استفاده از مفاهیمی که از دل نظریه اجتماعی بیرون آمده‌اند، می‌تواند به فهم لایه‌های اجتماعی پنهان آثار ادبی و شعر معاصر کمک کند. اهمیت این امر زمانی بیشتر می‌شود که به‌خلاف پژوهش در زمینه پیوند ادبیات و مفاهیم جامعه‌شناختی نسبت به شعر معاصر فارسی بنگریم. ازاین‌رو، انتخاب چنین مفهومی بستر مناسبی برای تحلیل انتقادی و ژرف‌نگر خلق کرده است. مفهوم محوری موردبحث در پژوهش حاضر، برساختی از مفاهیم پرکاربرد جامعه‌شناختی است. اکسیداسیون اجتماعی به‌عنوان مقوله مرکزی پژوهش، تحلیل برداشت شاعر مبنی بر تحلیل رفتن سرمایه‌های اجتماعی جامعه در دوران پهلوی است که در قالب واژگان، توصیفات، استعاره‌ها و کنایات ادبی بیان شده است و در تلاش است که اوضاع اسفبار آن جامعه را نمایان سازد. لازم به ذکر است که مقوله محوری «اکسیداسیون اجتماعی»، نه یک اصطلاح تثبیت‌شده در ادبیات کلاسیک جامعه‌شناسی، بلکه مفهومی تحلیلی و برساخته است که برای توصیف فرایند فرسایش تدریجی سرمایه اجتماعی، زخم‌خوردگی اعتماد عمومی و اضمحلال پیوندهای عاطفی و اخلاقی در بستر تاریخی-اجتماعی خاص دوران زندگی سیمین بهبهانی به کار گرفته شده است. این مفهوم، با الهام از منطق استعاره اکسیداسیون در علوم طبیعی، به‌مثابه فرایندی تدریجی، خاموش و درعین حال ویرانگر فهم می‌شود که نه به‌صورت انفجاری بلکه از درون، بنیان‌های حیات اجتماعی را متزلزل می‌کند. سیمین بهبهانی - که شعر وی موردبررسی قرار گرفته است- به دلیل طبع شاعرانه، حضور در صحنه اجتماع و روشن‌بینی ناشی از پرورش در خانواده‌ای آگاه، نسبت به تحولات سرنوشت‌سازی همچون از دست رفتن اعتماد عمومی، ناامیدی نسبت به اصلاح امور و معضلات فرهنگی ناشی از تحولات سریع جامعه سنتی ایران که در سطح جامعه در حال وقوع بود، بسیار حساس بود. جامعه ایران در دهه ۱۳۴۰ شمسی، جامعه‌ای در حال گذار به شمار می‌رفت و حامل دگرگونی‌های سریع و گاه شتاب‌زده اقتصادی و فرهنگی بود که در بطن خود منشأ سردرگمی و بحران اجتماعی را شعله‌ور می‌ساخت. این وضعیت، مجالی بی‌بدیل برای انعکاس بحران‌ها، بی‌اعتمادی عمومی و ناامیدی از اصلاح را در آثار اندیشمندان و هنرمندان، ازجمله سیمین بهبهانی، پدید آورد. شعر چشم لعلی رنگ خرگوشان وی روزگار خاکستری جامعه ایران را در دهه ۴۰ در قالبی ادبی و تأثیرگذار به تصویر می‌کشد و در عین این که از ظلم و ستم حاکمان وقت گلایه می‌کند، از ناآگاهی اجتماعی و سطح بسیار پایین کنشگری سیاسی-اجتماعی مردم نیز غافل نیست و این دورا توأمان موجب

سیاه‌روزی و فلاکت جامعه آن روز می‌داند. دیگر اشعار وی نیز مفاهیمی چون بحران و ستم را در قالب نمادهای حیوانی و گیاهی همچون مفاهیم آزادی و ظلم (داودی و همکاران، ۱۴۰۳، ص. ۲۳)، پیش روی مخاطب می‌گذارد. سیمین بهبهانی زمانی اولین چهار پاره‌های خود^۱ را سرود که اوضاع کشور در سال‌های ۱۳۲۰ و بعد از آن بسیار نابسامان و ازهم‌گسیخته بود. پس از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ نظام پهلوی سعی کرد هر نوع ارتباط اجتماعی را از بین ببرد و برای مبارزه با هرگونه وحدت فکری و همبستگی اجتماعی تلاش می‌کرد. سال‌های ابتدایی دهه ۱۳۳۰ دوران سکوت و انزوا دوباره ملت ایران بود. روشنفکران و سیاستمداران شکست خورده که تمام آمالشان با وقوع کودتا از بین رفته بود یا خودکشی می‌کنند و یا در گوشه‌ای به‌دور از جریان‌های سیاسی به فعالیت‌های فرهنگی می‌پرداختند. در این اوضاع که بدبینی و ترس حاکم بر ایران بود، پاره‌ای از شاعران و نویسندگان با زبانی نمادین چنین اوضاعی را در آثار خود منعکس می‌کردند. مهدی اخوان ثالث، فروغ فرخزاد و سیمین بهبهانی از شاخص‌ترین نمایندگان این جریان شعری بودند (اسماعیلی نیا و همکاران، ۱۳۹۶، صص. ۱۵-۱۶). همین نگاه به مسائل، باعث شد که نشانه‌های احساسی در شعر سیمین بهبهانی، اندوه و یاس را پیش چشم مخاطب گذارد (طایفی، ۱۳۹۴، ص. ۱۰۵). در یک نگاه کلی، بهبهانی در سروده‌های نخستین خود با طرح ساده، مسائل زودگذر اجتماعی، زمینه‌های تحول و تکامل خود را فراهم می‌کند اما از دهه شصت به بعد بسیاری از ضوابط مرسوم غزل در شعر بهبهانی شکسته می‌شود که به‌عنوان نمونه می‌توان به شعر صف کوپن ارزاق اشاره کرد که در فضایی کاملاً امروزی سروده شده است. عدم غفلت بهبهانی از دغدغه‌های مهم‌تر و کلی‌تر باعث شد که جریانات مهم اجتماعی همچون انقلاب و جنگ - که از مهم‌ترین واقعیت‌های اجتماعی در علم جامعه‌شناسی تغییرات به شمار می‌رود - در شعر او حضوری جدی و همه‌جانبه داشته باشد. به‌عنوان نمونه، در تاریخ هفده شهریورماه سال ۱۳۵۷، هنگامی که حکومت نظامی اعلام شد و در میدان ژاله بسیاری از شهروندان به خون کشیده شدند، بهبهانی در شام گاه جمعه سیاه، در شعرش چنین گفت: چه سکوت سرد سیاهی... (حسن‌لی و حیدری، ۱۳۸۵، صص. ۹۱-۹۳) بنابراین می‌توان گفت که بهبهانی شاعری است که به جریانات اجتماعی توجه بسیار داشته است.

جامعه‌شناسی ادبیات، شعر را به‌عنوان ابزاری قدرتمند برای بیان دغدغه‌های اجتماعی و سیاسی شاعر در به تصویر کشیدن معضلات و مسائل روز جامعه همواره مورد توجه قرار داده و توانایی منحصر به فرد آن را در بیان هنرمندانه و مؤثر دردها، آرزوها، آرمان‌ها، بغض‌ها و سرخوردگی‌های یک ملت از یک‌سو و قابلیت اجماع و بسیج

نیروها از طریق تبدیل شدن به ترانه، سرود و شعار از سوی دیگر ستوده است. بهبهانی حقیقتاً تغزل عاشقانه صرف را تا سطح تغزل اجتماعی ارتقا داده و قالب غزل را با اندیشه‌ها و عواطف فرافردی و انسانی پیوند بخشیده است. او با نگرشی تازه به شعر تغزلی روی آورده و در آن از دغدغه‌ها، تأملات و آمال مالی سخن گفته که بعدی فراخ‌تر و بردی دورتر از عواطف فردی دارند (جلیلی، ۱۳۹۴، ص. ۲) از این‌روست که شعر او که گوی تمام نمای جامعه شاعر است، درخور بررسی و تحلیل جامعه‌شناختی است و از این گذرگاه، این پژوهش به چگونگی انطباق شعر با نظریات جامعه‌شناختی و بستر سیاسی - اجتماعی دوران زندگی شاعر پرداخته است.

در این میان، سطح آگاهی جامعه بسیار حائز اهمیت است چراکه همچون آنچه از شعر سیمین برمی‌آید، ادراک عمومی جامعه می‌تواند منجر به تولد شاعران کنشگر شود؛ آنچه که می‌توان با اشاره به حاصلخیزی خاک فرهنگی گذشتگان از زبان زیمِل (شیلینگ و ملور، ۱۳۹۶، ص. ۱۶۷) تفسیر کرد. بهبهانی خود در این مورد بیان می‌کند: «معاصر بودن یعنی این که بخواهند، بخوانند، در سرنوشتشان دخیل باشی و در سرنوشت دخیل باشند» (حسن‌لی و حیدری، ۱۳۸۵، ص. ۸۶) روح بهبهانی با کنشگری آمیخته است؛ چراکه در این مورد به هنرمندان جوان‌تر سفارش می‌کند که اگر در فکر بازتاب مسائل اجتماعی هستند باید روحیه شعر را به آن بدهند و اگر توانستند با آن ظرافت، آن قواعد و آهنگی که شعر دارد با آن تلفیق کنند می‌توانند بگویند که شعر سیاسی یا فلسفی گفته‌اند (یعقوبی جنبه‌سرایی و همکاران، ۱۳۹۸، ص. ۱۸۵). شاعر مورد بحث، ضمن توجه ویژه به آثار گذشتگان و با وجود نوآوری‌های برجسته‌ای که وی را به «بانوی غزل معاصر» بدل ساخته است، رویکردی جالب‌توجه از خود نشان داده است. وی بر اهمیت ارتباط با میراث ادبی تأکید کرده و بیان می‌دارد: «ادبیات کلاسیک، پدر و مادر شعر مدرن هستند، هیچ مولودی از زیر تپه بیرون نمی‌آید. علت همه شکست‌ها، بی‌خبری از گذشته ادبی عظیم ماست، آن‌هایی که ابعاد وسیع ادبیات گذشته را درک نکرده‌اند بر چه مبنای خواهند شعر بنویسند؟ با کدام زبان؟» (شریفیان، ۱۳۸۴، ص. ۷۷). در این پژوهش، تلاش شده است تا مضامین اجتماعی اشعار انتقادی این شاعر در شعر «چشم لعلی رنگ خرگوشان» بر اساس مفهوم مرکزی «اکسیداسیون اجتماعی» مورد بررسی و استخراج قرار گیرد. باین‌حال، به اذعان صاحب‌نظران، ابعاد آثار سیمین بهبهانی به مراتب گسترده‌تر از آن است که بتوان آن را در یک طبقه‌بندی واحد یا منحصر به فرد گنجاند؛ به گونه‌ای که رماتیسیم آشکار او، اجتماعی است و نه صرفاً عاطفی، اما نمی‌توان او را کاملاً شاعری احساساتی یا صرفاً اجتماعی به شمار آورد زیرا وی فردی محتاط با اندیشه‌های روشنفکرانه است که با نقد نظام دیکتاتوری پهلوی، در پی تحقق دنیای آرمانی خود گام بر می‌دارد (رحیمی و همکاران، ۱۳۹۲، ص. ۱۲۰).

شایان ذکر است که علی‌رغم گستردگی ابعاد فکری و زبانی شعر بهبهانی، تمرکز این پژوهش بر مفهوم محوری اکسیداسیون اجتماعی، ناگزیر به تحدید دامنه تحلیلی شده است. باین‌حال، پژوهش با اتکا به مفاهیم جامعه‌شناختی و قرائت ساختاری آثار، با پرسش اصلی «مصادیق جامعه‌شناختی اکسیداسیون اجتماعی در شعر منتخب کدام است؟»، به ظرفیت‌های کمتر دیده شده در تحلیل ادبیات معاصر ایران می‌پردازد.

چهارچوب مفهومی و پیشینه تجربی

نخستین فردی که تبیین سازگار و منظمی از نوع عام هرمنوتیک را عرضه کرد، متکلم آلمانی فردریک شلایر ماکر^۱ بود. پیش فرض این گرایش هرمنوتیکی آن است که قواعد و اصول عامی بر عمل فهم متن حاکم است صرف‌نظر از اینکه متن چگونه متنی باشد، لذا عالم مشغول به هرمنوتیک باید در تنقیح و تنظیم این قواعد عام بکوشد. تلاش ویلهلم دیلتای^۲ را نیز باید در این قسم هرمنوتیک گنجانند زیرا وی گرچه در خصوص تفسیر متون متمرکز و محدود نشد و مطلق علوم انسانی را مد نظر داشت اما پیش فرض او با پیش فرض معتقدین به هرمنوتیک عام تناسب تامی دارد (واعظی، ۱۳۷۹، صص. ۱۲۳-۱۲۴) البته باید توجه کرد همه اقسام پدیدارشناسی که در صدد وصول به فهم هستی هستند ناگزیر از معناشناسی هستند؛ بنابراین تمامی قلمرو هرمنوتیک به معناشناسی ارجاع می‌شود (واعظی، ۱۳۷۹، ص. ۱۳۲).

فرایند اکسیداسیون اجتماعی، به بیان جامعه‌شناختی، نه‌فقط ضعف و فرسایش شبکه‌های اجتماعی و اعتماد عمومی را تداعی می‌کند، بلکه با مفاهیمی چون آنومی دورکیمی، بیگانگی مارکسی و حتی ترومای جمعی پس از بحران‌ها و تحولات سیاسی پیوند دارد. آنومی دورکیم، به معنای ضداخلاق بودن و فساد اخلاقی است. دورکیم، آنومی را مترادف با شر و آناشسی می‌داند زیرا که جامعه به خاطر وجود آنومی در رنج است. دورکیم آنومی را همچنین حالت خلاف سلامت اخلاقی یا بیماری اخلاقی می‌داند. به‌طورکلی می‌توان آنومی را به‌هم‌ریختگی و آشفتگی وجدان جمعی -به معنی باورها و احساسات مشترک- دانست که فرد نیز از چنین رنجی در امان نیست (رجب‌زاده و کوثری، ۱۳۸۱، صص. ۳۲-۳۴). بهبهانی نیز در شعر خود، به‌ویژه در توصیف فقدان امید اجتماعی و بحران اعتماد به‌ویژه پس از کودتای ۲۸ مرداد، انعکاس بارزی از وضعیت آنومیک را نشان می‌دهد. در نگاه به بیگانگی مارکس، فرض بر

1. Friedrich Schleiermacher

2. Wilhelm Dilthey

این است که ذات و وجود انسان مطلقاً یگانه هستند و وجود هرگونه میانجی بین این دو، سرشت انسان را با تضاد مواجه می‌کند (طیبی و همکاران، ۱۴۰۱، ص. ۲۰۵). شعر سیمین نیز، جولانگاه انسان از خودیگانه است که در آن وضعیت نابسامان سیاسی و اجتماعی و تلاش حکومت در پی دور کردن شهروندان از یکدیگر و انزوای جمعی است. کار کارگری نوظهور یکنواخت در پی مهاجرت گسترده از روستاها به شهرها، توده‌ای شدن فرهنگ، فضای ناامن سیاسی و روشنفکران محروم و منزوی از جمله نشانه‌های بروز بیگانگی مارکس در جامعه نمود یافته در شعر بهبهانی است.

ترومای جمعی را هم می‌توان ریشه در وقایع تلخ دوران بهبهانی دانست؛ در دهه ۱۳۲۰-۱۳۴۰ و جریان جنگ جهانی دوم، ایران توسط متفقین اشغال شد و ضربات امنیتی و اقتصادی بزرگ بدان وارد آمد. پس از آن کودتای ۱۳۳۲ رخ داد و موجی از ناامیدی جمعی را به فضای سیاسی ایران تحمیل کرد. اختناق مطبوعات، روشنفکران و ... هم‌زمان با تحولات مهاجرتی همه در کنار هم ترومای جمعی، این آسیب و زخم بزرگ را به مردم ایران وارد ساخت. در این دوران نظام پهلوی سعی کرد هر نوع ارتباط اجتماعی را از بین ببرد و برای مبارزه با هرگونه وحدت فکری و همبستگی اجتماعی تلاش می‌کرد. سال‌های ابتدایی دهه ۱۳۳۰ دوران سکوت و انزوای دوباره ملت ایران بود. روشنفکران و سیاستمداران شکست خورده که تمام آمالشان با وقوع کودتا از بین رفته بود یا خودکشی می‌کنند و یا در گوشه‌ای به‌دوراز جریان‌های سیاسی به فعالیت‌های فرهنگی می‌پرداختند. در این اوضاع که بدبینی و ترس حاکم بر ایران بود، پاره‌ای از شاعران و نویسندگان با زبانی نمادین چنین اوضاعی را در آثار خود نشان می‌دادند.

در نگاه به پیشینه تجربی می‌توان به تحلیل فروغ جلیلی از همین شعر در مقاله جلوه‌های تغزل در شعر سیمین بهبهانی اشاره کرد: نشانه‌های مختلفی در این غزل می‌توان جست که اعتراض بهبهانی را بیان می‌دارد. او از تشنگی در دشتی بی آب و از تیرگی در دیاری بی آفتاب سخن می‌گوید و گذر سنگین و بی‌شتاب زمان را در سرزمین خویش برنمی‌تابد. بهبهانی این غزل را در دهه ۴۰ سروده و مظاهر نمادین آن بیش از آنکه بیان احوال فردی شاعر باشد، حال و روز جامعه و مردمانی را شرح می‌دهد که تحت شرایط سخت دروان پهلوی می‌زیسته‌اند. بی‌حاصلی، شادی دروغین مردمان، ظلمتِ نومیدی، تزویر، سکون و غفلت جامعه، بی‌عدالتی، هراس و ناکامی و ... مشخصه‌های این جامعه زوال پذیرفته و مردم تبه روزگار آن است که در این غزل، بهبهانی قصد کرده پرده از آن بردارد (جلیلی، ۱۳۹۴، صص. ۲-۳) همچنین ارجاع نامشخص. اسماعیلی نیا و همکاران در مقاله بررسی تطبیقی عوامل شعر سپاه در اشعار سیمین بهبهانی و نازک الملائکه در تحلیل بیت سوم این شعر می‌گویند: شدت یافتن خفقان و استبداد به گسترش

اندیشه پوچی و بیهودگی زندگی انجامید و خوش‌بینی و اطمینان و آرامش سال‌های ۱۳۲۰-۱۳۳۰ جای خود را به سرخوردگی و بدبینی و بی‌اعتمادی داد... بهبهانی تحت تأثیر اوضاع آشفته جامعه در اشعار خود، احوال مردمانی را به تصویر می‌کشد که اعتمادشان به زندگی و سرنوشت را از دست داده‌اند و با دیدی بدبینانه و پر از تردید به جهان و آینده خود می‌نگرند: هرچه می‌بینم سیاهی در سیاهی کوه کوه، در پس این تیرگی‌ها آفتابی نیست نیست (اسماعیلی‌نیا و همکاران، ۱۳۹۶، صص. ۲۴-۲۵). رحیمی و همکاران در مقاله جلوه‌های رمانتیسم^۱ در شعر سیمین بهبهانی در بررسی مضامین موجود در شعر سیمین و مبحث شور انقلابی و ستیز با استبداد می‌گوید: رمانتیسم درواقع طغیانی بود که مردم را به آگاهی ملی و شورش در مقابل ستمگران داخلی و خارجی، فئودالیسم^۲، استبداد و سلطه بیگانه دعوت می‌کرد... سیمین، مستبدان حاکم بر جامعه را پلنگانی می‌داند و مردمان را به خرگوش مانند می‌کند که از ترس پلنگان جامعه، خواب و آرامش ندارند: چشم لعلی رنگ خرگوشان این کهسار را / دیگر از بیم پلنگان تاب خوابی نیست، نیست / آه سیمین بازگشت ناله پاسخگوی توست / هم‌زبان کوه را جز این جوابی نیست، نیست (رحیمی و همکاران، ۱۳۹۲، صص. ۱۱۷-۱۱۸). حسن لی و حیدری نیز (۱۳۸۵) به مسائل اجتماعی زمان سیمین و جریان‌ات اجتماعی‌ای چون اعتصاب مطبوعات، حق آزادی بیان، ماشینی شدن زندگی و ... در شعر وی پرداخته‌اند.

مطالعه طایفی در سال ۱۳۹۴ نیز وجود محرومیت‌های سیاسی و اجتماعی دوران رضاخان را در شعر سیمین بهبهانی نشان می‌دهد و یاس در نوشته‌های این شاعر را فراتر از زندگی شخصی در وضعیت اجتماعی آن دوران جستجو می‌کند.

با این تفاسیل، تحلیل هرمنوتیکی اشعار سیمین بهبهانی دارای پیشینه تجربی و سابقه مطالعاتی قابل توجهی است و امکان بررسی نزدیکی مفروضات پارادایمی را نیز برای نویسندگان فراهم می‌کند و می‌توان نتایج تحقیق را با یافته‌های فوق مقایسه کرد.

روش‌شناسی

خوانش و نقد آثار ادبی با بهره‌گیری از نظریه‌های علمی، امروزه به شیوه مؤثر و کارآمدی در پژوهش‌های علوم انسانی تبدیل شده است (کریمی و همکاران، ۱۴۰۲، ص. ۲۶۶) که می‌تواند ارتباط بین دانش نظام‌مند داده محور و تجربه‌ی

1. Romanticism
2. Feudalism

زیسته، معناپردازی فرهنگی و لایه‌های گفتمانی متن را برقرار سازد و از این طریق به تولید تفسیرهای معتبر، قابل دفاع و بینارشته‌ای بینجامد. روش مورد استفاده برای تحلیل جامعه‌شناختی شعر، هرمنوتیک یکی از روش‌های کیفی (مبین شهیر و همکاران، ۱۴۰۳، ص. ۵۷) است. برای نیل به هدف پژوهش (یافتن مصادیق جامعه‌شناختی اکسیداسیون اجتماعی در شعر بهبهانی) پس از بررسی حدود ۵۰ غزل حاوی مضامین اجتماعی از دفتر شعر گزیده اشعار سیمین بهبهانی (۱۳۹۰)، شعر «چشم لعلی رنگ خرگوشان» به عنوان گزینه نهایی انتخاب شد. روش مورد استفاده در این تحقیق هرمنوتیکی است. پس از درک ناکارآمدی روش‌های تجربی در تحلیل و تبیین کامل پدیده‌های انسانی اندیشه‌ای شکل گرفت که بر پایه آن در بررسی‌ها و پژوهش‌هایی که در حوزه‌های گوناگون علوم انسانی و اجتماعی صورت می‌گیرد عنایت و رغبت بیشتری به روش‌های هرمنوتیکی مشاهده می‌شود. توجه به روش‌های هرمنوتیکی به‌ویژه در کارهای ادبی و هنری از آنجا ناشی می‌شود که این روش‌ها بیش از روش‌های دیگر ما را در درک معانی نهفته در آثار یاری می‌دهد. (عباس‌زاده و بشیرپور، ۱۳۹۱، ص. ۱۰۸)، در باب بحث شیوه فهم متن و تجزیه و تحلیل یافته‌ها از نظریه مؤلف محوری استفاده شده است و جهان‌بینی^۱ و شرایط تاریخی و اجتماعی زمانه شاعر در تفسیر متن، دخالت داده شده است و براین اساس نسبت به نوع نگاه شاعر در ابیات و ارتباط به نظریات جامعه‌شناختی قضاوت شده است. در نقد ادبی جدید، هرمنوتیک روشی است که فهم متن را بررسی می‌کند و در باب چگونگی فهم خواننده از متن و تحلیل و تفسیر آن بحث می‌کند... تاویل‌گر به زندگی و معرفت و حالت شهودی خود رجوع می‌کند و به همین دلیل بعضی از پیش فهم‌ها برای گروهی خوشایند نیست... هرمنوتیک را سخن مشترک و رشته‌های دانایی انسان می‌نامند (کاکویی و همکاران، ۱۴۰۱، ص. ۲۲۸) در زمینه اعتبار و پایایی سعی شده است جهت اعتباربخشی از اعتبار تفاسیر موجود در مقالات و نزدیکی مفروضات پارادایمی استفاده شود و از منابع تاییدگر نیز در قالب تکنیک تثلیث به شکل نظریات جامعه‌شناختی مؤید مفاهیم متون بهره برده شده است؛ نگاه به اعتبار در روش کیفی بدین جهت است که با پیدایش روش‌های پژوهش کیفی،... اعتبار و پایایی... به سوی مفاهیمی نسبی‌گرایانه‌تر و تفسیری‌تر تغییر کرد. (عباس‌زاده، ۱۳۸۹، ص. ۲۱) به جهت اطمینان از پایایی نیز صحت فرآیندهای دنبال شده، قابل فهم بودن و استفاده از مستندات کافی مکرراً در طول تحقیق موردبررسی و پایش قرار گرفته و مفاهیم اخذ شده نیز با نتایج تحقیقات مشابه درباره وضعیت اجتماعی دوران شاعر مقایسه شده است.

یافته‌ها

شعر چشم لعلی رنگ خرگوشان خود حامل لایه‌ای غنی از دلالت‌های استعاره‌ای است که امکان خوانش جامعه‌شناختی را فراهم می‌سازد. چشم لعلی‌رنگ در سنت ادبی فارسی، دلالت بر سرخی، خون، التهاب، زخم یا خشونت دارد و می‌تواند با تجربه رنج، ستم و سرکوب پیوند خورد. در مقابل، «خرگوش» نمادی از ترس، فرار، بی‌پناهی و لطافت حیوانی در برابر خشونت ساختاری است. هم‌نشینی این دو واژه، تصویری از جامعه‌ای زخم‌خورده می‌سازد که در آن، آسیب‌پذیری و اضطراب به وضعیت غالب بدل شده است. اینجاست که فرایند آنچه در این پژوهش، اکسیداسیون اجتماعی نامیده می‌شود، شروع می‌گردد؛ بدین معنا که زخم‌خوردگی تدریجی حیات اجتماعی خود را در سطح سرمایه اجتماعی و کنش جمعی نشان می‌دهد.

سرمایه اجتماعی مثبت و فرسایش آن

سرمایه اجتماعی تسهیل‌گر انجام فعالیت‌های اجتماعی است (Frommel et al., 2023) نخستین تحلیل منظم از سرمایه اجتماعی به‌وسیله بوردیو^۱ صورت پذیرفته است. سرمایه اجتماعی از نظر بوردیو عبارت از منابع بالفعل و بالقوه است که با مالکیت یک شبکه با دوام از روابط کم‌ویش نهادینه‌شده از آشنایی و شناخت متقابل و دو‌جانبه پیوند یافته است... به اعتقاد او این سرمایه است که به یک فرد اجازه می‌دهد تا سرنوشت خود و دیگران را تحت نظارت گیرد. (زاهدی و همکاران، ۱۳۸۷، صص. ۱۱۱-۱۱۲) بوردیو از انواع سرمایه اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی نام می‌برد و معتقد است بر دو پایه اساسی مشارکت اجتماعی و ارتباطات اعضای جامعه باهم شکل می‌گیرد (الوانی و سید نقوی، ۱۳۸۱، ص. ۵). به تعبیری دیگر، سرمایه اجتماعی به معنای هنجارها و شبکه‌هایی است که امکان مشارکت مردم در اقدامات جمعی به‌منظور کسب سود متقابل را فراهم می‌کند و مفهومی ترکیبی است که موجودی یا میزان این هنجارها و شبکه‌ها را در یک جامعه و در یک مقطع زمانی خاص تشریح می‌کند. رابطه متقابل، رفتار غیر خودخواهانه و اعتماد نمونه‌هایی از این هنجارها هستند... از این منظر، سرمایه اجتماعی یکی از عناصر مهم قدرت جامعه مدنی^۲ یا ظرفیت جامعه برای مدیریت خویش از طریق فعالیت‌های گروهی غیر رسمی، داوطلبانه، غیردولتی و غیرانتفاعی است (تاجبخش و همکاران، ۱۳۸۲، ص. ۱۵۶).

1. Bourdieu
2. Civil Society

فرسایش سرمایه اجتماعی آن گونه که در ادبیات این عبارت مطرح شده است به ضعف پیوندهای عینی و ذهنی برون گروهی در جامعه منجر می شود. این وضعیت می تواند نظم اجتماعی^۱ را با خطر مواجه ساخته و مسائل متعددی را به همراه داشته باشد (فیروزجانیان و علی بابایی، ۱۳۹۲، ص. ۱۳۳) چنین فرسایشی در جامعه زمان بهبهانی در حد اعلای آن به وجود آمد؛ چراکه سیمین نیز در اشعار خود در پی محتوای عشق، وطن، ملیت، جسارت، هویت فرهنگی و... (نفرجی یگانه و علیزاده، ۱۴۰۳، ص. ۱) می گردد که پیوندهای اجتماعی و نظم اجتماعی را بدون تزلزل، در آن جامعه در حال تغییر، نگاه دارد و خود به عنوان کنشگر علاقه مند به جامعه با شعار احترام به نوع انسان، در پی جامعه ای می گردد که امنیت و آرامش را همگان بچشند (کریمی و همکاران، ۱۴۰۲، ص. ۲۸۱) اما این آرمان در جامعه سیمین بهبهانی دست یافتنی نیست. از منظر فوکویاما^۲ سطح پایین سرمایه اجتماعی منجر به وقوع کژکارکردی سیاسی همچون به وجود آمدن نظام های سیاسی غیر پاسخگو، ناکارآمد و نظام های اخلاقی دولایه در جامعه می شود. به نظر او نتیجه این وضعیت شکل گیری فساد در جامعه است (فیروزجانیان و علی بابایی، ۱۳۹۲، ص. ۱۴۰) ارزش ها و فضائل اخلاقی، لایه زیرین نظام اجتماعی است. درستکاری، رعایت حقوق شهروندی، اعتماد به هم، تساهل، مدارا و خردگرایی از طریق هم افزایی که میان دولت و بخش خصوصی و میان گروه های مختلف ایجاد می کند، بر عملکرد اقتصادی و سیاسی اثر می گذارد... (دینی ترکمانی، ۱۳۸۵، ص. ۱۵۲) در جوامعی که سطح اعتماد بالاست، قدرت عمل افراطی توسط دولت و بازار محدود است و در مقابل در جوامع دارای سطح پایین اعتماد، فضای خالی پیش آمده را نیروهای دولت و بازار پر می کنند و منطق قدرت و پول بر حیات اجتماعی چیره می شود (کاظمی پور و گودرزی، ۱۴۰۱، ص. ۱۸۴) پاتنام^۳ نیز از سرمایه اجتماعی منفی در قالب افول و فرسایش آن سخن رانده است... او بر این ادعا است که افول سرمایه اجتماعی جامعه آمریکا را با شهروندانی درونگرا و کمتر مشارکت جو در زندگی اجتماعی مواجه کرده است... (که) زندگی اجتماعی را با مشکلاتی از جمله افزایش جرائم روبرو خواهد کرد. (فیروزجانیان و علی بابایی، ۱۳۹۲، ص. ۱۳۶)؛ مقولاتی چون سراب اجتماعی و افول آفتاب اجتماعی از پیامدهای سرمایه اجتماعی منفی است:

سراب اجتماعی: یکی از مضامین مهم مرتبط با فرسایش سرمایه اجتماعی که از آن صحبت شد، در شعر چشم

1. Social Order

2. Fukuyama

3. Putnam

لعلی رنگ خرگوشان، مضمون سراب اجتماعی است که موجبات به قهقرا کشانده شدن حیات اجتماعی را فراهم می‌کند. وقتی جامعه‌ای به جای حیات و سرزندگی به سمت وسوی سراب و سرخوردگی و ناامیدی جمعی حرکت کند، مردگی آن وجه غالب حیات می‌شود و ممات اجتماعی جای حیات اجتماعی را می‌گیرد. مطالعاتی همچون "تبیین افول سرمایه اجتماعی" (دینی ترکمانی، ۱۳۸۵، ص ۱۵۱) نیز به تأثیر عوامل اقتصادی و سیاسی بر سرمایه اجتماعی تأکید دارند که این ارتباط در شعر بهبهانی متجلی شده است:

تشنه می‌میرم که در این دشت آبی نیست نیست وین همه موج بلورین جز سرابی نیست نیست

افول آفتاب اجتماعی: یکی دیگر از مضامین فرسایش سرمایه اجتماعی در شعر منتخب، ظلمت فراگیر اجتماعی در ساحت‌های مختلف زندگی اجتماعی است که از آن می‌توان به افول آفتاب اجتماعی یاد کرد. ناامیدی دامنه‌دار و پایدار و تیرگی‌های اجتماعی فراروی عاملان اجتماعی موضوعی است که در نبود آفتاب اجتماعی قابل استنباط است و پژوهش‌ها نیز پیوستگی و همبستگی بین ناامیدی و کاهش سرمایه اجتماعی را تأیید کرده‌اند؛ به‌عنوان مثال مطالعه (حسن‌زاده موروئی و همکاران، ۱۴۰۲، صص ۴۹۸-۴۹۹) به ارتباط بین ضعف سرمایه اجتماعی و مشکلات اجتماعی در آرای فوکویاما و در ادامه رابطه مثبت بین سرمایه اجتماعی و شادمانی اذعان کرده است. هر جامعه‌ای برای بقای خود به سرمایه‌هایش نیازمند است و وقتی در تار و پودش، شته‌های اجتماعی را ملاحظه می‌کند که بی‌درنگ تنه اجتماعی را پوشانده و امکان تنفس اجتماعی را برای آن فراهم نمی‌سازند، به این معنا می‌رسد که آفتاب اجتماعی با زوال سرمایه اجتماعی در کمایی طولانی رفته است و احساس ناامیدی که امیدی بر رهایی از آن نیست، بر سراسر جامعه دامن خود را گسترانیده است:

هرچه می‌بینم سیاهی در سیاهی کوه کوه در پس این تیرگی‌ها آفتابی نیست نیست

فهم افول آفتاب اجتماعی، در شعر دیگری از سیمین با عنوان «چه سکوت سرد سیاهی» چنین است:

چه سکوت سرد سیاهی چه سکوت سرد سیاهی نه فراغ ریزش اشکی، نه فروغ شعله آهی

فربهی ساختار

یکی دیگر از مضامین مهم برخاسته از شعر منتخب، فربهی ساختار است. آنتونی گیدنز^۱ از چهره‌های شاخص در ترکیب نظریه عامل و ساختار است که تلاشی نظری در فراتر رفتن از دوگانگی کنش و ساختار داشته است. گیدنز

عاملیت و ساختار را دوروی یک سکه می‌داند و هدف خویش را وفاق میان ساختار از یک سو و نیز اراده و استقلال کنشگران ... از سوی دیگر عنوان می‌کند... وی عمل انسان را تغییردهنده جهان خارج و روابط اجتماعی می‌داند، بدین ترتیب مفهوم کنش را به قدرت پیوند می‌زند و معتقد است باید قدرت را به عنوان منبعی که عاملان در تولید و بازتولید تعامل با مختصات ساختاری جامعه به کار می‌بندند، در نظر داشت... گیدنز همبستگی اجتماعی را کلید عاملیت افراد و لازمه بقای جریان کنش متقابل به شمار می‌آورد (توحیدفام و حسینیان امیری، ۱۳۸۴، صص. ۸۴-۸۶). در نگاه به شعر سیمین بهبهانی، واقعیت این است که با فریبی ساختار متراکم بر فراز حیات اجتماعی، عاملیت به شدت ضعیف و تبخیر می‌شود. جامعه‌ای که عاملیت در آن محلی از اعراب نداشته باشد به پرنده‌ای یک باله می‌ماند، چیزی که از منظر جامعه‌شناسانی چون گیدنز امکان‌پذیر نیست و همراهی عاملیت با ساختار در توسعه اجتماعی ضروری است. شاعر در بیت زیرین به زیبایی فریبی ساختار را به منصفه ظهور گذاشته است:

بس که بر صحرا ز ابر تیره می‌بارد نگرگ بر چراغ لاله‌ها دیگر حبایی نیست نیست

در این بیت، عاملیت زیر ابرهای تیره که نماد ساختاری فربه است، بدون وجود مقاومتی، خرد می‌شود و ابرهای تیره به سان ساختاری قوی در حال قدرت‌نمایی و به نگرگ بستن عاملیت هستند. بارش بی‌وقفه نگرگ در این بیت، به رگبار گلوله‌هایی می‌ماند که روشنفکران، کنشگران و صاحبان فکر و قلم را که همچون لاله‌هایی سرخ هستند، زیر آتش گرفته است. در شعر دیگر سیمین با عنوان «نفسی برون نمی‌آید»، ساختار سیاه با تمامی سیطره آن بر جامعه در حال نمایش است:

نفسی برون نمی‌آید، چه فضای وحشت آلودی همه جا تنوره‌کش دیوی، پی هر تنوره‌یی دودی

کنش نرم اعتراضی

کنش نرم اعتراضی به نوعی با تصویر یاس اجتماعی و ناامیدی اجتماعی^۱ در ارتباط است و گویا شاعر در تلاش برای نیل به بیداری اجتماعی است که عابدی نیز در کتاب خود، «سیمین بهبهانی، شاعر و تکاپوگر مدنی» (۱۳۹۷) این وجهه کنشگری اعتراضی اما نرم و در قالب شعر او را در فصلی از این کتاب با عنوان بهبهانی و تکاپوهای مدنی، و با توجه به دفاع از میهن و تبری از دشمن اشغالگر، نشان داده است. در همین راستا، سندلر نشان می‌دهد که مکالمه

1. Social Frustration

شعری در شعر بهبهانی، از شکایت تک‌صدا تا گفت‌وگوی چندلایه اجتماعی امتداد می‌یابد و امکان نقد جامعه بدون رویارویی مستقیم را فراهم می‌سازد. (Sandler, 2008: 47) در کنش اعتراضی سخت که با توسل به زور و اقدامات قهری انجام می‌پذیرد، عاملان اجتماعی با سلب امید از اصلاح روند موجود تلاش می‌کنند تا خشم و نارضایتی خود را با انجام شورش و آشوب‌های گسترده نمایش دهند. بروس کونن در کتاب درآمدی به جامعه‌شناسی، چنین جنبش‌هایی را با ویژگی مسالمت‌آمیز بودن، جنبش بیانگر می‌نامد (کونن، ۱۹۹۰، ص. ۳۳۸). در کنش نرم اعتراضی نیز همچون جنبش بیانگر، این اندیشمندان و مصلحان اجتماعی هستند که خشم و نارضایتی خود را در قالب اقدامات غیر خشونت‌آمیز از قبیل نوشتن مقالات و ایراد سخنرانی‌ها بیان می‌کنند و در تلاشند تا سطح کنشگری اجتماعی را به‌منظور انجام اصلاحات اجتماعی و غلبه بر معضلاتی چون بیگانگی از جامعه که در نقطه مقابل کنشگری و جنبش بیانگر است، بالا ببرند. اهمیت کنش نرم اعتراضی و دور کردن توده مردم از بیگانگی جامعه، این است که در تعریف کلی، از بیگانگی به‌عنوان تنفر یا بیزاری در احساس و نیز احساس انفصال، جدایی و دور افتادن فرد از خود، دیگران، جامعه، کار و ... یاد کرده‌اند. لذا فردی که نسبت به جامعه به‌طور عام و نظام اجتماعی-سیاسی به‌طور خاص احساس خصومت می‌کند احتمال دارد که از همه انواع مشارکت کناره‌گیری کرده و به صف افرادی که کاملاً بی‌تفاوت هستند بپیوندد و یا اینکه در سطوح مختلف جامعه مشارکت فعال نداشته باشد (غفوری کله و محسنی تبریزی، ۱۳۹۷، ص.

۱۸۵) که این به‌نوعی همان سرخوردگی اجتماعی است. (Nazari et al., 2022)

نظریات مکتب انتقادی نیز به‌نوعی حول این نوع روشنگری‌ها شکل گرفته‌اند و همیشه در تلاشند تا انسان بیگانه را به انسان آگاه و آزاد تبدیل کند. بنابر تبیین انتقادی، اگرچه انسان‌ها محصور شرایط مادی و اجتماعی از پیش تعیین شده هستند ولی می‌توانند آگاهی خود و راه‌های جدید را در زندگی اجتماعی توسعه و ساختارها، روابط و قوانین موجود را تغییر دهند. تبیین دیالکتیکی^۱ ناظر به آگاهی از شرایط موجود و حرکت به سوی شرایط مطلوب با تغییر دادن وضع موجود است. این امر آنگاه تحقق می‌یابد که مردم نخست دیدگاهی از آینده و مشارکت برای دستیابی به آن را در بین خود توسعه دهند تا بتوانند بر شرایطی که آنها را محدود می‌سازد و مسلط می‌شود غلبه یابند و آن را دگرگون کنند... مردم با تبیین انتقادی راهنمایی شده و آموزش‌های لازم را برای فهم و درک نقش تاریخی خود، به‌منظور بهبود شرایط کسب می‌کنند (محمدی صیفار، ۱۳۹۲، صص. ۱۰۷-۱۰۸). اعتراض نرم در ادبیات فارسی، پیشینه ژرف دارد چراکه رگه‌هایی از آن در اشعار بزرگانی چون سنایی و مولوی (آقایی زاهد و نوری، ۱۳۹۸، ص. ۱) و در ادبیات

معاصر در اشعار قیصر امین پور (فلاحی، ۱۳۹۳، ص. ۱۷) دیده می‌شود. بهبهانی نیز در شعر منتخب، با تبیین انتقادی، از آهوان سم طلایی و چمن‌ها صحبت می‌کند که می‌توانند به ترتیب به مصلحان جامعه و بستر اجتماعی مانند شوند که در پی نظم و پیشرفت اجتماعی هستند ولی سیطره ظلم فراگیر بر تداوم حیات بشری سایه افکنده است که نیازمند روشنگری است تا بر رفع آن چاره‌جویی نمایند. ابیات زیرین محتوای نظریه فوق‌الذکر و مضمون کنش نرم اعتراضی را تأیید می‌کنند:

آهوان سم طلایی را بگو کاین دشت را از چمن‌ها مخمل بیدار و خوابی نیست نیست
چشم لعلی رنگ خرگوشان این کهسار را دیگر از بیم پلنگان تاب خوابی نیست نیست

در دیگر اشعار سیمین نیز، کنش اعتراضی با شکوه شاعر از وضع موجود، خود را نشان می‌دهد. به عنوان نمونه، سیمین در شعر «که چی» می‌نویسد:

کجا، به خیابان ناکجا/ میان فساد و جمود و دود
که در غم هر بود یا نبود/ ز دست شکم شکوه سر کنم

احساس بی‌قدرتی

احساس بی‌قدرتی از مصادیق از خودیگانگی اجتماعی است چنانچه ملوین سیمن^۱ آن را انتظار یا احتمال متصوره‌ای تعریف می‌کند که رفتار فرد قادر نیست تا نتایج مورد انتظاری را که وی به دنبال آن است، تعیین و تحقق بخشد. سیمین این مؤلفه را متضمن پیوستاری می‌پندارد که از رهایی نیروهای خارجی گرفته تا در برگرفتن میزانی از کنترل فراتر از سرنوشت فرد را دارا باشد. از این منظر، این احساس نه شرط غایتی بلکه سنجه‌ای شامل انتظار فردی برای کنترل حوادث است (نادری و همکاران، ۱۳۸۸، ص. ۳۳) و این امر زمانی محقق می‌شود که قدرت مبتنی بر اقتدار باشد، قدرت مبتنی بر اقتدار یک حوزه روابطی را تشکیل می‌دهند که ما از آن طریق آن به‌طور هماهنگ عمل می‌کنیم. (Haugaard and Ryan, 2007) در این خوانش، طبق نظر لارسن^۲ تفاوت قابل ملاحظه‌ای بین فردی که احساس بی‌قدرتی یا احساس قدرت می‌کند از یک طرف و امید به آینده و آینده‌نگری از طرف دیگر، وجود دارد. وی در بررسی‌های خود به این نتیجه دست یافت که میزان اثرگذاری و نفوذ افراد در مسائل عمومی با توجه به نوع جامعه

1. Seeman

2. Larsen

(سرمایه‌داری^۱ و سوسیالیسم^۲) ما بین شرکت‌کنندگان در مسائل اجتماعی و سیاسی متفاوت است. (نادری و همکاران، ۱۳۸۸، ص. ۴۲) از طرف دیگر زیمل با اشاره به صورت و محتوا و لزوم همخوانی آنها از زاویه دیگری به مساله بی‌قدرتی عاملیت می‌پردازد. نظریه زیمل به چگونگی تشکیل فرم و محتوای جدید یا افول فرم و محتوای قدیم نیز توجه داشته است. هنگامی که یک فرم، قدرت خود را از دست می‌دهد و روبه‌زوال می‌گذارد، امکان بازشکل‌گیری فرم جدیدتر در جریان کنش متقابل در برابر فرم‌های قدیم فراهم می‌شود... در واقع یکی از انگیزه‌های اصلی تولید فرم‌ها و محتواهای جدید در جامعه، مقاومت و مقابله با فرم‌ها و محتواهای قدیمی است... درعین حال افراد در فرآیند کنش‌های متقابل و پیچیده خود محتواهایی را تولید می‌کنند که گاه در قالب هیج فرمی نمی‌گنجد. این محتواهای ایزوله شده منتظر موقعیتی مناسب می‌مانند تا در نتیجه تمایل آگاهانه یا ناآگاهانه، پایدار یا موقتی، ایده‌آل یا احساسی کنشگران، فرم‌های جدیدی شکل بگیرد. (محمدی و حاضری، ۱۳۹۵، ص. ۱۳۰). بیت زیر با اشاره به مضمون احساس بی‌قدرتی در جامعه، نظریه مشروح را بیان می‌کند:

در سر سودا فروش ما خماری هست هست بر لب بی ناز و نوش ما شرابی نیست نیست

غم‌نامه نمایش اجتماعی (صورتک‌های اجتماعی جای صورت‌های اجتماعی)

اروینگ گافمن^۳ جامعه‌شناس شهیر آمریکایی طرح بحث جامعه به مثابه صحنه نمایش اجتماعی را به تفصیل در کتاب نمود خود در زندگی روزانه^۴ بیان کرده است. نگاه گافمن به روابط ساختاری و احساسات نمایشی از یک طرف و روابط غیر رسمی و عمیق از طرف دیگر در حقیقت به دوروی یک جامعه اشاره دارد و تلویحاً نسبت به عدم توجه به روابط پشت صحنه و تکیه بر اجراهای نمایشی جلو صحنه هشدار می‌دهد. برداشت گافمن از خود، با رهیافت نمایشی او شکل گرفته است. او خود را در تملک کنشگر نمی‌انگارد بلکه آن را محصولی از کنش متقابل نمایشی میان کنشگر و حضارش در نظر می‌گیرد. خود، یک اثر نمایشی است که از ... صحنه نمایش برمی‌خیزد... جلو صحنه بخشی از فرآیند اجرای نقش است که موقعیت را برای بینندگان نمایش مشخص می‌کند... هنگامی که فرد در برابر دیگران به اجرای نقش می‌پردازد نقش او نمایشگر ارزش‌های مقبول و رسمی جامعه است... که می‌تواند نشان‌دهنده

1. Capitalism

2. Socialism

3. Erving Goffman

4. The Presentation Of Self in Everyday Life

تفاوت عمیق میان خود بشری و خود اجتماعی باشد. (تهایی و خرمی، ۱۳۸۹، ص. ۲۲) پشت صحنه جایی است که واقعیت‌های جلو صحنه واپس زده می‌شوند و انواع کنش‌های غیررسمی می‌تواند اتفاق بیفتد... به نظر گافمن تفسیر و فهم افراد از کنش خویش با دیگران بر نحوه کنش متقابل و اجرای نقش او تأثیرگذار است (تهایی و خرمی، ۱۳۸۹، ص. ۲۳).

این تفسیر از جامعه منطبق با دیدگاه بهیپانی در استفاده از واژه‌های صورتک، نقش و نقاب و فضا سازی با عنصر تضاد یعنی خنده و گریه است که به زیبایی تناقض بین احساسات جلو صحنه (خنده) و پشت صحنه (گریه) را منعکس می‌کند که جلوه‌ای دیگر از اکسیداسیون اجتماعی را با به تصویر کشیدن احساسات واقعی یک جامعه افسرده و ناامید و پس زدن چهره بزک کرده و به ظاهر خندانش نمایان می‌سازد. استفاده گافمن از تمثیل‌های پشت صحنه، جلوی صحنه و خارج از صحنه منجر به تولید نظریه نقش‌نمایشی و تخیل جامعه‌شناختی وی شده است. یکی از استعاره‌ها نظریه نقش است... جهان تماشاخانه است. همه مردان و زنان صرفاً بازیگراند. آن‌ها از یک در به صحنه می‌آیند و از در دیگر صحنه را ترک می‌کنند. هر فرد انسانی در زندگی خویش نقش‌های متعددی را بازی می‌کند. افراد نیز در جامعه مانند بازیگران در صحنه نمایش‌اند (یعقوبی چوپری، ۱۳۹۶، ص. ۱۵۱). کنش متقابل که بسیار شکننده است با اجراهای اجتماعی حفظ می‌شود. ریتزر معتقد است نظریه نمایشی با ریشه کنش متقابل نمادین خود آشکارا سازگاری دارد (یعقوبی چوپری، ۱۳۹۶، صص. ۱۵۶-۱۵۷) گیدنز نیز معتقد است اجراها در جلوی صحنه‌ها نوعاً متضمن تلاش‌هایی برای ایجاد و نگهداشت همنوایی با معیارهای هنجاری است که کنشگران مورد نظر ممکن است نسبت به آن‌ها در پشت صحنه بی تفاوت و یا حتی مخالف باشند. (یعقوبی چوپری، ۱۳۹۶، ص. ۱۵۸) این عدم همنوایی با هنجارها همان مفهومی است که شاعر در پی افشای آن است و پنهان‌گری صورتک‌ها بدان اشاره دارد:

خنده این صورتک‌ها گریه را پنهان گر است این همه شادی به جز نقش نقابی نیست نیست

همان‌طور که در این شعر هم مشخص است، مردم زمانه سیمین، با نقابی در جلوی صحنه حاضر هستند. آنچه گافمن درباره پشت صحنه می‌گوید این است که، واقعیت‌های جلوی صحنه واپس زده می‌شود، انسان‌ها خود واقعی‌شان می‌شوند (یعقوبی چوپری، ۱۳۹۶، ص. ۱۵۸). پشت این صورتک‌ها هم خود واقعی مردم با همه سرمایه اجتماعی متزلزل شده دیده می‌شود. این خود واقعی، در لحظه ساخته می‌شود و محصول کنش متقابل بین کنشگر و حاضران دیگر است (ایمان و مرادی، ۱۳۹۰، ص. ۶۵) لذا صورتک‌هایی که همه دارند، یک صحنه بزرگ را به نمایش می‌گذارد که همه مردم بازیگر آن هستند.

جدول ۱: نگاشت ابیات غزل «چشم لعلی رنگ خرگوشان» به مقولات اکسیداسیون اجتماعی

بیت یا مصراع شاهد	تصویر ادبی و نشانه‌های کلیدی	زیرمقوله اکسیداسیون اجتماعی	دلالت جامعه‌شناختی (برداشت تحلیلی)
تشنه می‌میرم که در این دشت آبی نیست نیست / وین همه موج بلورین جز سرای نیست نیست	تشنگی، دشت بی‌آب، موج بلورین/سراب، فریب دیداری	فرسایش سرمایه اجتماعی باعث سراب اجتماعی	جامعه‌ای که «ظاهر موج» دارد ولی «آب» ندارد؛ یعنی وعده‌های پرزرق‌وبرق و تصویرسازی‌های امیدبخش، اما تهی از امکان واقعی زیست جمعی، اعتماد و مشارکت که نتیجه آن سرخوردگی و انفعال اجتماعی است.
هرچه می‌بینم سیاهی در سیاهی کوه کوه / در پس این تیرگی‌ها آفتابی نیست نیست	سیاهی انباشته، کوه‌کوه تیرگی، نبود آفتاب	فرسایش سرمایه اجتماعی باعث افول آفتاب اجتماعی	استمرار تیرگی، بیانگر پایدارشدن ناامیدی جمعی و بسته‌شدن افق آینده؛ وقتی امید به اصلاح و امکان کنش جمعی فرومی‌ریزد، نظم اخلاقی و همبستگی سست می‌شود.
بس که بر صحرا ز ابر تیره می‌بارد نگرگ / بر چراغ لاله‌ها دیگر حبابی نیست نیست	ابر تیره، نگرگ، چراغ لاله، نبود حباب و پناه	فربهی ساختار (غلبه ساختار بر عاملیت)	ساختار فربه و سرکوبگر چون ابر تیره و نگرگ، امکان تداوم روشنایی و کنشگری (چراغ لاله‌ها) را می‌کوبد؛ عاملیت ذره‌ذره فرسوده می‌شود.

بیت یا مصراع شاهد	تصویر ادبی و نشانه‌های کلیدی	زیرمقوله اکسیداسیون اجتماعی	دلالت جامعه‌شناختی (برداشت تحلیلی)
آهوان سم‌طلایی را بگو کاین دشت را / از چمن‌ها مخمل بیدار و خوابی نیست نیست	آهو/سم‌طلایی، چمن مخمل، بیداری و خواب	کنش نرم اعتراضی (خطاب و روشنگری)	خطاب شاعر به آهوان به مثابه نیروهای اصلاح‌گر و کنشگران نمادین؛ جامعه از خواب غفلت بیرون نمی‌آید و بستر زیست نرم و طبیعی حیات مدنی (چمن/مخمل) امکان بروز پیدا نمی‌کند؛ متن نقش تلنگر و بیدارسازی دارد
چشم لعلی رنگ خرگوشان این کهسار را / دیگر از بیم پلنگان تاب خوابی نیست نیست	چشم لعلی (سرخ، زخم، التهاب)، خرگوش (ترس، بی‌پناهی)، پلنگ (خشونت، قدرت)، بی‌خوابی	کنش نرم اعتراضی هم‌زمان نابرابری قدرت و ترس اجتماعی	نسبت قدرت نامتوازن: جامعه در موقعیت فرودست و هراس‌زده (خرگوش) در برابر قدرت خشونت‌مند (پلنگ). بی‌خوابی یعنی زیست دائمی در اضطراب؛ خود نام‌گذاری نمادین، کنش نرم افشاگرانه است.
در سر سودافروش ما خماری هست هست / بر لب بی‌ناز و نوش ما شرابی نیست نیست	سودا، خماری، لب بی‌ناز و نوش، نبود شراب	احساس بی‌قدرتی	جامعه در چرخه وعده و محرومیت می‌چرخد: «خماری هست» اما «شراب نیست»؛ یعنی میل به رهایی و بهبود وجود دارد اما امکان تحقق ندارد؛ این همان انتظار ناکارآمدی کنش جمعی و ناتوانی از کنترل سرنوشت است

بیت یا مصراع شاهد	تصویر ادبی و نشانه‌های کلیدی	زیرمقوله اکسیداسیون اجتماعی	دلالت جامعه‌شناختی (برداشت تحلیلی)
خنده این صورتک‌ها گریه را پنهانگر است/ این همه شادی به جز نقش نقابی نیست	صورتک و نقاب، خنده و گریه، نقش و اجرای نمایشی	غم‌نامه نمایش اجتماعی (صورتک‌ها جای صورت‌ها)	جامعه به صحنه اجرا تبدیل می‌شود چراکه شادی نمایشی ابزار پوشاندن رنج واقعی است؛ دوگانگی «جلو صحنه و پشت صحنه» نشان می‌دهد سرمایه اعتماد و صداقت فرسوده شده و روابط، نمایشی و شکننده‌اند.

روایت پایانی

شعر سیاه محصول دورانی است که ناامیدی مطلق بر جامعه حکمفرماست و نگاهی ناامیدانه و بدبینانه مانع از پویایی روان افراد و به تبع آن شکوفایی اجتماعی و سیاسی می‌شود. اکسیداسیون اجتماعی نیز بیانگر مفهومی مشابه است؛ در دوران بعد از کودتای سال ۱۳۳۲ تمامی امیدواری‌ها به بسط فضای اجتماعی و سیاسی که در دهه ۱۳۲۰ به وجود آمده بود به یکباره نقش بر آب شد. سرمایه اجتماعی، در زمانی که جامعه سنتی ایرانی تحت تأثیر مداخلات خارجی به اصطلاح مدرن شده بود، دچار فرسایش و اضمحلال اساسی شد. کنش نرم اعتراضی، ناامیدی و احساس بی‌قدرتی از سمت توده‌ها در اشعار تمام شاعران مطرح این دوران به چشم می‌خورد و برخی همچون سیمین بهبهانی به ریشه‌های ساختاری آن در قالب فربهی ساختار یا نمایش‌های ظاهری افراد در تعاملات روزمره پرداخته و آن را با بیان شیوای خود به نقد کشیده‌اند. در این شعر از سیمین بهبهانی شاهد استعارات فراوان از وضعیت خفقان‌آور جامعه و ناامیدی شاعر از بهبود این وضعیت هستیم و در عین اینکه پژوهشگران اجتماعی، مصادیق اکسیداسیون اجتماعی شامل مفاهیم عمیقی چون فرسایش سرمایه اجتماعی پاتنام و فوکویاما، احساس بی‌قدرتی سیمین و نمایش و صحنه گافمن را درک می‌کنند، عموم جامعه نیز با واژه‌هایی چون سراب، نقاب، سیاهی، پلنگ و ابر تیره پی به مقصود شاعر می‌برند و با وی هم‌آوایی می‌کنند. پس می‌توان در دفاع از روش هرمنوتیکی به دانش عامیانه نیز تأکید کرد و اینکه این روش که سخن مشترک و رشته‌های دانایی انسان است، در بستر نوعی توافق جمعی روی شناخته‌های اجتماعی

صورت پذیرفته که لزوماً از دانش تولیدی در مراکز علمی منبعث نشده است و تفحص در ریشه‌های عمیق اجتماعی و تاریخی می‌کند تا در همراهی با دانش آکادمیک به مقولات محکم و استواری منجر شود. اکسیداسیون اجتماعی شرح حال جوامعی است که فرسایش سرمایه اجتماعی، آنان را در معرض گسیختگی و سقوط قرار داده است و سراب اجتماعی و افول آفتاب اجتماعی از مضامین آن است. فربهی ساختار باعث عدم همراهی مردم با سیاست‌گذاری‌های کلان و کاهش وزن عاملان اجتماعی شده است، کنش نرم اعتراضی، فریاد اعتراض فرهیختگان جامعه نسبت به وضع موجود است، احساس بی‌قدرتی نسبت به بیگانگی و ناامیدی اجتماعی و پیامدهای عدم همراهی صورت و محتوا هشدار می‌دهد و غم‌نامه نمایش اجتماعی از اجراهای نمایشی جامعه‌ای پرده بر می‌دارد که در پس آن، اندوه و ماتمی بیکران نهفته است. پژوهش حاضر به شیوه هرمنوتیک، متن را در بستر سیاسی اجتماعی روزگار شاعر تحلیل و با نظریات جامعه‌شناختی متناظر تفسیر کرده است. چنین شیوه‌ای گاه مورد انتقاد افرادی قرار می‌گیرد که یا با نگاهی پوزیتیستی هرمنوتیک را زیر سؤال می‌برند و یا با نگاه پست مدرنیستی قائل به جدایی متن از خالق آن هستند ولی در دفاع از آن می‌توان به لزوم معناشناسی آثار هنری تأکید کرد که جز با شیوه‌های تأویلی و تفسیری امکان‌پذیر نیست. سیمین بهبهانی در شعر «چشم لعلی رنگ خرگوشان» با استنباط هرمنوتیکی این پژوهش، مفهوم اکسیداسیون اجتماعی در مضامین یاد شده را به زیبایی به تصویر کشیده است. آنچه به‌عنوان نکته پایانی مهم است، این است که مقوله سرمایه اجتماعی در طول زمان همواره به‌عنوان یکی از مهم‌ترین عوامل ثبات و پیشرفت اجتماعات مختلف شناخته شده است. هشدار می‌دهد که سیمین بهبهانی نسبت به افول تدریجی آن می‌دهد هشدار تاریخی و فارغ از مکان و زمان است؛ هم به زمان حال اشاره دارد و هم به آینده. سیمین فریاد می‌زند که می‌بایست از سرمایه اجتماعی به‌عنوان یکی از ارکان جامعه مدنی حراست کرد و نسبت به هشدارهای مربوط به افول آن بی‌اعتنا نبود، از فربهی بی‌حد و حصر ساختار جلوگیری کرد تا سطح کنشگری اجتماعی در حد معقولی برقرار بماند، ناامیدی اجتماعی و احساس بی‌قدرتی در توده‌ها را که منجر به تضعیف سرمایه اجتماعی می‌شود درک کرد و برای آن چاره‌ای اندیشید، فریب خنده‌های نمادین افراد را در قالب صورتک‌ها نباید خورد و نسبت به تلخی‌های درونی و پنهانی مردم حساس بود. کوتاه‌سخن اینکه افزایش مشارکت اجتماعی و احساس تأثیرگذاری عنصری حیاتی برای رشد و نمو تمام جوامع در طول تاریخ بوده است و توجه به این نکته می‌تواند در سیاست‌گذاری‌های کلان و بلندمدت منافع فراوانی برای جوامع مختلف به ارمغان بیاورد.

در مقاله حاضر هیچ‌گونه تعارض منافی وجود ندارد.

کتابنامه

- اسماعیلی نیا، ف.، و سلطانی، ح.، و اسدی، ع. ر. (۱۳۹۶)، بررسی تطبیقی عوامل شعر سیاه در اشعار سیمین بهبهانی و نازک الملائکه، دو فصلنامه مطالعات تطبیقی فارسی-عربی، سال ۲، شماره ۳، صفحات ۹-۳۶.
- الوانی، س. م.، و سیدنقوی، م. ع. (۱۳۸۱). سرمایه اجتماعی: مفاهیم و نظریه‌ها. مطالعات مدیریت بهبود و تحول، دوره ۹، شماره ۳۴، صفحات ۹-۲۶.
- ایمان، م. ت.، و مرادی، گ. م. (۱۳۹۰). روش‌شناسی نظریه اجتماعی گافمن. جامعه‌شناسی زنان، سال ۲، شماره ۲، صفحات ۷۷-۵۹.
- آقایی زاهد، ر.، و نوری، ز. (۱۳۹۸). بررسی ادب اعتراض در شعر سنایی و مولوی با تأکید بر اعتراض‌های اجتماعی. زبان و ادبیات فارسی شفای دل، سال ۲، شماره ۴، صفحات ۱-۲۴.
- بهبهانی، س. (۱۳۹۰): گزینه اشعار، تهران، نشر مروارید.
- تاجبخش، ک.، و تقفی، م.، و کوهستانی نژاد، م. (۱۳۸۲)، سرمایه اجتماعی و سیاست‌های اجتماعی، فصلنامه رفاه اجتماعی، تهران دانشگاه علوم بهزیستی و توان بخشی، سال سوم، شماره ۱۰، صفحات ۱۵۵-۱۹۹.
- تقرجی یگانه، م.، و علیزاده، س. (۱۴۰۳). بررسی زیان‌شناختی تقابل معنایی در اشعار سیمین بهبهانی. سومین همایش بین المللی ادبیات، زبان‌شناسی و علوم انسانی، همدان، صفحات ۱-۲۴.
- تهاهی، ح. ا.، و خرمی، ش. (۱۳۸۹)، بررسی رابطه جامعه‌شناختی باورهای دینی و سبک زندگی براساس نظریه و روش گافمن مطالعه موردی کرمانشاه، فصلنامه پژوهش اجتماعی، سال ۳، شماره ۶، صفحات ۱۹-۴۱.
- توحیدفام، م.، و حسینیان امیری، م. (۱۳۸۸)، تلفیق کنش و ساختار در اندیشه گیدنز، یوردیو و هابرماس و تأثیر آن بر جامعه‌شناسی جدید، پژوهشنامه علوم سیاسی، سال چهارم، شماره سوم، صفحات ۷۹-۱۰۷.
- جلیلی، ف. (۱۳۹۴)، جلوه‌های تغزل در شعر سیمین بهبهانی. اردبیل: دهمین همایش بین المللی ترویج زبان و ادب فارسی، صفحات ۱-۹.
- حسن زاده موروئی، ب.، و نوابخش، م.، و ادهمی، ع. ر. (۱۴۰۲). نقش سرمایه اجتماعی و کیفیت زندگی بر شادمانی و جلوگیری از فروپاشی خانواده. خانواده درمانی کاربردی، دوره ۴، شماره ۴، صفحات ۴۸۹-۵۰۴.
- حسن لی، ک.، و حیدری، م. (۱۳۸۵). بررسی عناصر زندگی معاصر در شعر سیمین بهبهانی، مجله علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز، دوره بیست و پنجم، شماره سوم، پیاپی ۴۸، صفحات ۸۵-۱۰۰.
- داودی، ش.، و صفری، ج.، و فروزنده، م. (۱۴۰۳). بررسی نمادهای گیاهی و جانوری در اشعار سیمین بهبهانی. مطالعات ادبیات معاصر ایران، سال ۱، شماره ۳، صفحات ۲۳-۵۷.

- دینی ترکمانی، ع. (۱۳۸۵). تبیین افول سرمایه اجتماعی. رفاه اجتماعی، سال ۶، شماره ۲۳، صفحات ۱۴۷-۱۷۱.
- رجب‌زاده، ا.، و کوثری، م. (۱۳۸۱). آئومی سیاسی در اندیشه دورکیم، علوم اجتماعی و انسانی، دوره ۱۹، ش ۱، صفحات ۳۱-۴۵.
- رحیمی، س. م.، و شاهیان ساروکلائی، ا.، و محابد، ز. ث. (۱۳۹۲). جلوه‌های رمانتیسم در شعر سیمین بهبهانی، پژوهشنامه ادب غنایی دانشگاه سیستان و بلوچستان، سال یازدهم، شماره بیست و یکم، صفحات ۱۰۳-۱۲۴.
- زاهدی، م. ج.، و شیانی، م.، و علی پور، پ. (۱۳۸۷). رابطه سرمایه اجتماعی با رفاه اجتماعی، فصلنامه علمی - پژوهشی رفاه اجتماعی، سال نهم، شماره ۳۲، صفحات ۱۰۹-۱۲۹.
- شریفیان، م. (۱۳۸۴). نقش زبان در شعر سیمین بهبهانی، مجله زبان و ادبیات فارسی دانشگاه سیستان و بلوچستان، سال سوم، صفحات ۷۵-۹۹.
- شیلینگ، ک.، و ملور، ف. ا. (۱۳۹۶). جاه طلبی جامعه‌شناسی، مترجم: میلاد رستمی، طاه‌ها عشایری، تهران، نشر جامعه‌شناسان.
- طایفی، ش. (۱۳۹۴). نقد نشانه-معناشناختی اشعار سیمین بهبهانی. فصلنامه در دری، سال ۵، شماره ۱۶، صفحات ۹۱-۱۰۶.
- طیبی، ک.، و حیدری، ع.، و خسروی شکیب، م. (۱۴۰۱). تحلیل مفهوم «بیگانگی» در داستان‌های غلامحسین ساعدی با تکیه بر ماتریالیسم تاریخی دیالکتیکی مارکس، ادبیات پارسی معاصر، سال ۱۲، شماره ۱، صفحات ۲۰۵-۲۳۱.
- عابدی، ک. (۱۳۹۷). سیمین بهبهانی شاعر و تکاپوگر مدنی. تهران: موسسه فرهنگی هنری جهان کتاب.
- عباس‌زاده، م. (۱۳۸۹). تاملی بر اعتبار و پایایی در تحقیقات کیفی، جامعه‌شناسی کاربردی، سال ۲۳، شماره پیاپی ۴۵، شماره اول، صفحات ۱۹-۳۴.
- عباس‌زاده، م.، و بشیرپور، ر. (۱۳۹۱). بررسی مفاهیم جامعه‌شناختی سکون فرهنگی پیرسالاری و قوم‌مداری در ادبیات دده قورقود، فصلنامه علمی-پژوهشی مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، دوره اول، شماره ۴، صفحات ۱۰۱-۱۳۰.
- غفوری کله، س. م.، و محسنی تبریزی، ع. ر. (۱۳۹۷). تبیین جامعه‌شناختی تأثیر دینداری بر اشکال و موضوعات بیگانگی (از خود، از جامعه و از سیاست) در نزد شهروندان بالغ تهرانی، بررسی مسائل اجتماعی ایران، دوره نهم، شماره دوم، صفحات ۱۸۵-۲۰۸.
- فلاحی، ص. (۱۳۹۳). اعتراض اجتماعی در شعر قیصر امین پور. مطالعات زبان و ادبیات غنایی، سال ۴۱، شماره ۱۱، صفحات ۱۷-۲۴.
- فیروزجائیان، ع. ا.، و علی بابایی، ی. (۱۳۹۲). فرسایش سرمایه اجتماعی و قانون‌گریزی در شهر تهران، مجله جامعه‌شناسی

- ایران، دوره چهاردهم، شماره ۱، صفحات ۱۲۸-۱۵۹.
- کاظمی پور، ع.ا. و گودرزی، م. (۱۴۰۱). فراز و فرود اعتماد در ایران طی نیم قرن اخیر: نگاهی به روندها، علل و پیامدها، دو فصلنامه مسائل اجتماعی ایران، سال سیزدهم، شماره ۱، صفحات ۱۸۱-۲۰۸.
- کاکویی، صالح، ضیایی، حسام، یزدان پناه، مهرعلی (۱۴۰۱). بررسی و تحلیل هرمنوتیکی اشعار حافظ، پژوهشنامه ادب غنایی دانشگاه سیستان و بلوچستان، سال ۲۰، شماره ۳۸، صفحات ۲۲۱-۲۵۲.
- کریمی، ز. و سپهری، س. و شمالی اسکویی، آ. و حاجیه‌ها، ا. (۱۴۰۲). تحلیل واکاوی نظریه‌ی علاقه اجتماعی در اشعار سیمین بهبهانی بر اساس روانشناسی فردگرایی آدلر. سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی، سال ۱۶، شماره ۱۰، صفحات ۲۶۴-۲۸۴.
- کوئن، ب. (۱۹۹۰). درآمدی به جامعه‌شناسی. مترجم: ثلاثی، محسن (۱۳۹۶). تهران: توتیا، چاپ سی و هفتم.
- مبین شهیر، س. و حیاتی، ص. و محمدپور، ا. (۱۴۰۳). فهم ردپای کنشگر سبز در شعر سهراب سپهری با عنوان آب را گل نکنیم، جغرافیا و روابط انسانی، دوره ۷، شماره ۳، صفحات ۵۳-۶۳.
- محمدی صیفار، م. (۱۳۹۲). مکتب فرانکفورت (نظریه انتقادی) ارزیابی انتقادی مبانی نظری (فلسفی)، نشریه معرفت فرهنگی اجتماعی، سال چهارم، شماره سوم، پیاپی ۱۵، صفحات ۹۳-۱۱۴.
- محمدی، ن. و حاضری، ع. م. (۱۳۹۵). تحلیل فرم و محتوای اندیشه روحانیون معاصر در خصوص نسبت دین و سیاست، با تأکید بر نظریه زیمل، نشریه پژوهشنامه علوم سیاسی، سال یازدهم، شماره چهارم، صفحات ۱۲۵-۱۵۲.
- نادری، ح. و بنی فاطمه، ح. و حریری اکبری، م. (۱۳۸۸). الگوسازی ساختاری رابطه بین بیگانگی و بی تفاوتی اجتماعی، مجله علوم اجتماعی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد، سال ششم، شماره دوم، صفحات ۲۵-۵۹.
- واعظی، ا. (۱۳۷۹). چیستی هرمنوتیک، نشریه ذهن، دوره ۱، شماره ۳، صفحات ۱۱۵-۱۴۹.
- یعقوبی جنبه‌سرای، پ. و حسینی مؤخر، س. م. و احمدی، ش. (۱۳۹۸). تلقی‌های بوطیقایی فروغ فرخزاد و سیمین بهبهانی، متنی و فرامتنی، مجله شعرپژوهی (بوستان ادب) دانشگاه شیراز، سال یازدهم، شماره ۱، صفحات ۱۷۵-۱۹۶.
- یعقوبی چوپری، ع. (۱۳۹۶). زبان استعاره و بینش جامعه‌شناختی اروینگ گافمن، مطالعات جامعه‌شناختی، دوره ۲۴، شماره ۱، صفحات ۱۴۹-۱۷۰.

Frommel, J., Johnson, D., Mandryk, R. L. (2023), How perceived toxicity of gaming communities is associated with social capital, satisfaction of relatedness, and loneliness, *Computers in Human Behavior Reports*. 10,4-8.

Haugaard, M., and Ryan, K. (2007) 'Power and Powerlessness', in *Contemporary Ireland: A Sociological Map*, edited by S. O'Sullivan, Dublin: UCD Press, 1-496.

Nazari, S., Malek, F., Marzo, A., Bidokhti, A. (2022). The survey on the relationship between frustration and social relationships among patients with Thalassemia major in Tehran, Iran,

International Journal of Africa Nursing Sciences, Volume 17,1-5.

Sandler, R. (2008). Simin Behbahani's Poetic Conversations. *Iranian Studies*, 41(1), 47–60.
doi:10.1080/00210860701786603.